

МІКРОСЕРЕДОВИЩНІ ЧИННИКИ (ДЕТЕРМІНАНТИ) ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ АБО ТКАНИН ЛЮДИНИ, ДОНОРСТВА КРОВІ

MICROENVIRONMENTAL FACTORS (DETERMINANTS) OF CRIMINAL ACTIVITIES IN THE AREA OF HUMAN ORGAN OR TISSUE TRANSPLANTATION AND BLOOD DONATION

Лісіцина Ю.О.,

викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті досліджуються мікросередовищні чинники (детермінанти) злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові. Розроблено типологію жертв злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини за характером взаємодії особи та проблемної життєвої ситуації.

Ключові слова: мікросередовищні чинники, злочинна діяльність, трансплантація органів або тканин, донорство крові, виктимна поведінка, жертва злочину.

В статье исследуются факторы (детерминанты) преступной деятельности в сфере трансплантации органов или тканей человека, донорства крови на уровне микросреды. Разработана типология жертв преступной деятельности в сфере трансплантации органов или тканей человека по характеру взаимодействия человека и проблемной жизненной ситуации.

Ключевые слова: факторы микросреды, преступная деятельность, трансплантация органов или тканей, донорство крови, виктимное поведение, жертва преступления.

The article deals with the microenvironmental factors (determinants) of criminal activities in the area of human organ or tissue transplantation and blood donation.

At the level of socio-psychological concepts, the main features of the deterministic complex of organized criminal activities and, in particular, in the area of human organ or tissue transplantation and blood donation are explained by the corresponding deformations of the economic consciousness, political psychology and present day legal awareness. At the level of the psychological analysis, including criminal activities in the area of human organ or tissue transplantation and blood donation, an important part is in the system of criminological determination is assigned to the criminogenic motivation, which includes asocial motives and is the reflection of the defects of economic, political, life and legal psychology of social communities and separate individuals.

The typology of victims of criminal activities in the area of human organ or tissue transplantation has been developed according to the nature of the interaction of the individual and problematic real life situation: a thoughtless-and-irresponsible type – individuals, who due to their careless behaviour got into straitened circumstances; a crisis type – individuals, who got into a complicated real life situation that appeared through no fault of theirs and /or is not connected with their behaviour (personal biological and psychological qualities or social status); an asocial type – usually individuals, who are vagrants, alcoholics or drug addicts, prostitutes, gambling addicts and some other categories of persons who lead a socially desadapative way of life.

Key words: microenvironmental factors, criminal activities, organ or tissue transplantation, blood donation, victimization, crime victim.

Дослідження чинників злочинної діяльності на рівні мікросередовища спирається на психологічний та соціально-психологічний аналіз, а саме: на рівні соціально-психологічного – виявляються можливості реалізації негативних соціальних явищ і процесів у вигляді антисупільної поведінки; на рівні психологічного – можливість вчинення особою конкретного протиправного діяння [1, с. 50]. На рівні соціально-психологічних концепцій основні характеристики детерміністичного комплексу організованої злочинної діяльності, та, зокрема, у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові, вбачаються у відповідних деформаціях [2]:

1) економічної свідомості (на рівнях групового та індивідуального), що найчастіше проявляється у розмаїтті видів користі; переконаності у неможливості правомірним шляхом вирішити економічні проблеми, інертній дії звичок і стереотипів поведінки;

2) політичної психології, що, зокрема, полягає у помилковому отождоженні демократії з уседозволеністю, хибним уявленням про несумісність демократичного устрою та сильної державної влади; а також нав'язуванні абсурдної ідеї суверенізації, що, зазвичай, призводить до локальних (міжнаціональних) конфліктів, які використовуються організованими злочинними угрупованнями у цілях одержання надприбутків, у тому числі у зв'язку з торгівлею органами або тканинами, кров'ю людини. Так, наприклад, у 2008 році Карл дель Понте, в минулому головний прокурор Югославії, видала книгу «Полювання: я та військові злочинці», де оприлюднила факти організованого викрадення і транспортування до Албанії у 1999

році маже 300 косовських сербів у цілях варварського вилучення людських органів з подальшим їх перепродажем. В продовження цього, у грудні 2010 року, було опубліковано доповідь спеціального доповідача ПАРС Діка Марті щодо так званої «чорної трансплантології», де було заявлено про причетність чинного на той час керівництва Косово до організованого злочинного угруповання у сфері трансплантації органів або тканин людини [3];

3) сучасної правосвідомості, що виражається: у правовому нігілізмі; правовій безграмотності; негативному ставленні до права; втраті орієнтування у правомірній поведінці; зневірі у можливості права виконувати функції ефективного регулятора суспільних відносин; переконаності в існуванні нерівності громадян перед законом; недовірі до судових, а також правоохоронних органів, у тому числі ОВС; упевненості у безкарності злочинців; зорієнтованості на миттєве задоволення особистих потреб, інтересів, а не на перспективне їх вирішення законним шляхом. Представники організованих злочинних угруповань вміло використовують таку мотивацію, демонструючи істотні переваги організованої злочинної діяльності на тлі безробіття та зубожіння осіб, які здобувають на життя чесною працею. Як наслідок, спостерігається зміщення ціннісних орієнтацій окремих прошарків суспільства в бік кримінальних структур, у тому числі тих, які спеціалізуються на одержанні надприбутку від незаконної трансплантації органів або тканин людини, донорства крові. Стрижневою компонентою набору антицінностей стають уседозволеність, що полягає у звільненні від моральних імперативів і викликає інформаційно-комунікаційну де-

зорієнтацію значної частини населення на тлі пропаганди злочинного способу життя.

На рівні психологічного аналізу, у тому числі злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові, у системі кримінологічної детермінації важлива роль відводиться криміногенній мотивації, яка включає асоціальні мотиви і є відображенням дефектів економічної, політичної, побутової та правової психології соціальних спільнот та окремих осіб [4, с. 62].

Інтерпретуючи відповідні положення стосовно злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові, доцільно зауважити, що вона детермінується корисливим мотивом. За джерелом виникнення корисливого мотиву й рольовими засобами забезпечення злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові, доцільно розрізнити такі види користі:

а) «користь-напівлегальний бізнес» – це випадки, коли неправомірна вигода одержується особами, які на легальному ринку праці виконують професійні функції, суміжні чи близькі до тих, які необхідні для функціонального забезпечення даного виду злочинного бізнесу, з огляду на специфіку його інфраструктури. Зазвичай – це працюючі у медичній сфері, діяльність яких пов'язана з вилученням та (чи) пересадкою органів або тканин людини, чи забором крові людини; судово-медичні експерти, які фальсифікують відповідні супровідні матеріали щодо донорських органів або тканин людини; приватні нотаріуси, які посвідчують неправдиві юридичні факти щодо родинних зв'язків донора та реципієнта; працівники фінансових установ, котрі причетні до відмивання «брудних» грошей тощо;

б) «користь-виживання» – це випадки, коли матеріальна вигода одержується донорами, які в силу їх перебування у скрутних життєвих обставинах, пропонують продаж своїх органів або тканин, крові або погоджуються на відповідну пропозицію з боку вербувальників;

в) «службова користь», це так звана корупційна складова злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові, що охоплює випадки, коли службові особи, які, як правило, виконують правоохоронні чи контролюючі функції (представники правоохоронних органів, митної, прикордонної служби та інші), одержують (приймають пропозицію, обіцянку) неправомірної вигоди від представників організованих злочинних угруповань за сприяння в ухиленні від кримінального переслідування, недопущення можливого викриття злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові, тобто неправомірна вигода одержується (пропонується, надається) у зв'язку з організаційним, а не функціональним забезпеченням даного виду злочинного бізнесу;

г) «користь-злочинний бізнес» – це одержання матеріальної вигоди особами для яких злочинна діяльність у сфері трансплантації органів або тканин людини – єдине чи основне джерело прибутку. Такі, особи, зазвичай, офіційно не працевлаштовані, не мають навиків за відповідною спеціальністю, у тому числі у галузі медицини, не перебувають на державній службі в юридичних особах публічного чи приватного права тощо; натомість є професійними злочинцями, тобто володіють спеціальними навиками і знанням, необхідними для організації даного виду злочинної діяльності, виконання окремих завдань у рамках вільних мережевих структур організованого злочинного угруповання, координації дій злочинців на різних етапах злочинної діяльності чи виконання однорідних операцій у зв'язку із забезпеченням даного злочинного бізнесу (наприклад, вербування й доставка донорів) тощо.

Відповідно до видів користі можна узагальнити типові кримінологічні риси, які на психологічному рівні детермінують злочинну діяльність у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові. Так, зокрема,

особам, поведінка яких детермінується «користю-напівлегальним бізнесом», притаманний суперечливий світогляд, гармонізація законних і незаконних шляхів ведення професійної діяльності. Витіснення духовних потреб матеріальними визначає психологічний зміст особистості даного типу злочинців [4, с. 164]. Попри зовнішню показову добродійність, їм притаманна моральна та професійна деформація, низький рівень емпатії. Заради збагачення такі особи готові порушити правила професійної етики та загальнолюдської моралі. Аналогічного змісту суб'єктивні чинники детермінують і так звану «службову користь».

Осіб, поведінка яких детермінована «користю-злочинним бізнесом» – доцільно відносити до найбільш небезпечного так званого «професійного типу» злочинців. Їх спрямованість деформована і представлена негативною компонентою. Такі особи вирізняються правовим нігілізмом, низькою загальною і моральною культурою, антисуспільною установкою; а також внутрішнім потягом до реалізації злочинного бізнесу на окремих етапах його функціонування, координації діяльності окремих структурних підрозділів, вчинення повторних злочинів, розробки злочинних схем вербування донорів з метою вилучення органів або тканин, крові людини тощо.

На відміну від вище згаданих видів користі, так звана «користь-виживання», по-перше, стосується поведінки потерпілого, а не учасника злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові, а, по-друге, – є віктимологічною детермінантою даного виду злочинної діяльності. Відповідна поведінка жертви, зазвичай, дозволяє вербувальнику краще зорієнтуватися у пошуку потенційного донора з метою незаконної трансплантації чи донорства крові. Разом з тим віктимна поведінка щодо злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові може визначатися як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками та, зокрема, не лише корисливим мотивом. Віктимність – це сукупність властивостей людини, обумовлених комплексом соціальних, індивідуально-психологічних і психофізичних детермінант, які сприяють дезадаптивному стану реагування суб'єкта, що заподіє шкоду його фізичному та (чи) психологічному здоров'ю.

Про поширеність віктимної поведінки серед осіб, які виявляють бажання працевлаштуватися за кордоном, а, отже, можуть стати жертвами злочинних схем вербувальників донорів органів або тканин людини з метою незаконної трансплантації, можуть свідчити результати опитування компанії GFK Ukraine на замовлення Міжнародної організації з міграції. Так, за останніми даними, понад 40% українців, котрі замислюються над виїздом за кордон, готові працювати без оформлення трудових відносин з роботодавцем. Кожен п'ятий погодився б перетнути кордон нелегально, не був би проти, якби у нього відібрали паспорт чи тримали під замком [5]. Міграція, та в особливості нелегальна, стає причиною виникнення стійкого почуття беззахисності у побутових життєвих ситуаціях. Необізнаний, без грошей, часом депресивний мігрант стає «легкою здобиччю» для торговців людськими органами. Разом з тим, поширеність віктимного варіанту поведінки у зв'язку з трудовою міграцією, хоч і спровоковано важкими життєвими умовами в Україні, проте може бути мінімізована завдяки своєчасній й комплексній роз'яснювальній роботі, у тому числі з боку ОВС.

Ймовірність стати жертвою злочину залежить від особливого феномену – віктимності, яка може бути особистісною, рольовою чи ситуативною [6, с. 43]. За матеріалами кримінальних проваджень щодо торгівлі людьми, у тому числі в цілях задоволення потреби у трансплантації органів або тканин людини, донорства крові, виділяють такі типи потерпілих:

– «депресивний», якого легко обманути, піддати насильству у зв'язку з пригніченістю інстинкту самозбереження;

– «жадібний», для якого невпинне бажання збагачення затуляє розум, життєвий досвід, будь-які внутрішні застереження на рівні підсвідомості з приводу небезпеки;

– «самотній», «убитий горем», адже, на думку дослідників, самотність призводить до послаблення розумових здібностей, у зв'язку з чим така особа стає легкою «здобичкою» для торговців «живим товаром»;

– «блокована жертва», яка перебуває у складних взаємовідносинах зі злочинцем, в результаті чого її захисні реакції унеможливаються (так званий «стокгольмський синдром» – жертва-заручник «закохується» у злочинця через тривале і систематичне спілкування з ним) [7, с. 243].

Дана типологія має важливе пізнавальне значення, оскільки акцентує увагу саме на тих психологічних якостях, які визначають віктимну поведінку, у тому числі щодо злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові. Разом з тим, у механізмі віктимної поведінки неабияке значення відводиться проблемній ситуації, під дією якої проявляються чи активізуються психологічні якості та властивості, які полегшують реалізацію злочинних намірів відносно такої особи та, зокрема, у зв'язку зі злочинною діяльністю у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові.

У зв'язку з цим щодо злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові пропонується віктимологічна типологія жертв в залежності від характеру взаємодії особи та проблемної життєвої ситуації:

– легковажно-безвідповідальний тип – це особи, які своєю невваженою поведінкою, у силу недостатнього соціального досвіду, некомпетентності, непоміркваності у прийнятті відповідальних фінансових рішень, самовпевненості, довірливості, легковажності тощо, а часом і жадібності створюють проблемні життєві ситуації, через які потрапляють у скрутне матеріальне становище (укладення кредитних догорів, втрата роботи і бездіяльність у пошуку трудової зайнятості, нерациональне витрачання особистих коштів, втрата житла, нелегальна трудова міграція за кордон, укладення фіктивних шлюбів з іноземцями тощо). Зв'язок віктимної поведінки представників даного типу зі злочинною діяльністю у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові може бути прямим чи опосередкованим. У випадку прямого та безпосереднього зв'язку особи самі пропонують чи погоджуються на пропозицію продати свої донорські органи, тканини чи кров, сподіваючись, що у такий спосіб зможуть швидко

вирішити особисті матеріальні негаразди. Опосередкований зв'язок проявляється у завуальованій формі, у зв'язку з торгівлею людьми, коли зловмисники діють приховано, застосовуючи шахрайські схеми вербування потенційних донорів за кордон під приводом працевлаштування, укладення шлюбу тощо. При цьому потерпілий, зазвичай, усвідомлює незаконний чи напівзаконний спосіб можливості покращити своє економічне становище, проте в силу особистих психологічних якостей пристає на відповідну пропозицію;

– асоціальний тип – це, зазвичай, особи, які займаються бродяжництвом, хворі на алкоголізм чи наркоманію, повії, хворі на «ігроманію» та деякі інші категорії осіб, які ведуть соціально дезадаптивний спосіб життя, не підтримують належних родинних зв'язків, по-суті є самотніми та переважно стають жертвами насильницького вилучення органів або тканин людини, донорства крові, що, може супроводжуватися умертвінням донора;

– кризовий – це особи, які потрапили у складну життєву ситуацію, що виникла не з їх вини та не пов'язана з їх поведінкою. У такій ситуації стають жертвами з огляду на особистісні біологічні, психологічні якості чи соціальний статус (малолітній вік, фізичні вади, підвищена особиста відповідальність, військовослужбовець у зоні бойових дій тощо). Наприклад, чоловік, не підтримуючи свою нирку, щоб отримати кошти на лікування своєї дружини; діти, яких закордонні усиновителі мають намір використовувати як донорів крові; жертви аварій, катастроф, збройних конфліктів, котрі, перебуваючи у неприємному стані, стають жертвами «чорних трансплантологів» та інші.

Запропонована типологія жертв злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові може бути використана з метою удосконалення віктимологічної профілактики у даному напрямку.

Проаналізовані мікросередовищні чинники злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові можуть використовуватися у цілях модернізації сучасної системи протидії даному виду кримінального бізнесу в Україні в умовах подальшої інтеграції у світове співтовариство. Виокремлення віктимологічної складової у детерміністичному комплексі відповідає міжнародним стандартам з огляду на забезпечення комплексної протидії торгівлі людьми, у тому числі у зв'язку з незаконними трансплантацією органів або тканин людини, донорством крові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Спиридонов Л. И. Проблема причинного комплекса преступности / Л. И. Спиридонов // Теоретические основы изучения причинного комплекса преступности : сборник научных трудов. – М. : Академия МВД СССР, 1982. – С. 35–50.
2. Теории причинности в современной криминологии и организованная преступность // Иркутский центр по изучению организованной преступности и коррупции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://irkcenter.isea.ru/issledovan/transpres/17.htm>.
3. Абдуллин Р. Торговля органами : Запад предлагает Косово создать суд по «черной трансплантологии» / Р. Абдуллин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mk.ru/social/2015/04/21/torgovlya-organami-zapad-predlagaet-kosovo-sozdat-sud-po-chernoy-transplantologii.html>.
4. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1985. – 204 с.
5. Дружбляк Н. Отримавш візу – тоді складай валізу / Н. Дружбляк // Високий замок. – 2015. – № 84 (5340).
6. Варчук Т. В. Виктимологическое моделирование в криминологии и практике предупреждения преступности : монография / Т. В. Варчук. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2012. – 239 с.
7. Торговля людьми и легализация преступных доходов. Вопросы противодействия : Научно-практическое пособие / [Андреани и др.] ; под ред. О. П. Левченко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 271 с.